

Από τον βυζαντινό κλασικισμό στον νεοελληνικό νεοκλασικισμό (μετασχηματισμοί του νεοελληνικού αρχιτεκτονικού λόγου)

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΩΡΑΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ αυτό κείμενο είναι εγγεγραμμένο σε μια ευρύτερη μελέτη για τη νεοελληνική αρχιτεκτονική σκέψη¹ της ίδιας περιόδου. Η βασική του μεθοδολογική κατεύθυνση είναι αποκλειστικά η επεξεργασία του γραπτού λόγου που αφορά τον κλασικισμό. Δεν έχει αφιερωθεί τα στυλιστικά του χαρακτηριστικά και την τεκμηρίωσή τους από τον γραπτό λόγο.² Αντίστροφα, εξαντλώντας τον γραπτό νεοελληνικό λόγο, περιγράφει τις αρχές από τις οποίες αυτός σχηματίζεται, δηλώνοντας έτσι τη σχετική αυτονομία του γραπτού λόγου (κυρίως του θεωρητικού) από την πρακτική.

Θα ξεκινήσω από μια περίοδο που είναι μεταίχμιο πολιτισμικών αλλαγών – κυρίως στο επίπεδο του λόγου – σε τρεις πολιτισμούς που επικοινωνούν και που μέχρι ενός σημείου ο ένας καθορίζει τον άλλο. Ενώ το μεταίχμιο από τον XV στον XVI αιώνα. Είναι ο αιώνας όπου ο βυζαντινός πολιτισμός βρίσκεται σε πτώση, ο δυτικός σε σημαντικές αλλαγές μέσα σε αυτό που ονομάζεται Αναγέννηση, και ο νεοελληνικός αρχίζει να αποκτά τη σχετική του αυτονομία. Μέσα σε αυτό το μεταίχμιο ο βυζαντινός λόγος μεταφέρεται στη Δύση και συμμετέχει στο σχηματισμό του αρχιτεκτονικού της λόγου προσφέροντας το φιλοσοφικό και επιστημονικό υπόβαθρο της αρχαιότητας.³ Ένα υπόβαθρο που μέχρι ενός σημείου (εκτός των άλλων) κληρονομεί η νεοελληνική γραμματεία, και που έτσι της δίνεται η δυνατότητα επικοινωνίας με τον δυτικό πολιτισμό.

Τα ελληνικά λεξικά: Σουίδα (επανέκδ. από Δ. Χαλκοκονδύλη, 1499), Μέγα Ετυμολογικόν (επανέκδ. από Μ. Μούσουρο, Ν. Βλαστού, Ζ. Καλλιέργη, 1499), Ησυχίου (επανέκδ. από Α. Μανούτιο 1514), Θωμά Μάγιστρον άτθιδος διαλέκτων εκλογαί 1517, Guarino 1523 και οι λατινικές τους αποδόσεις (G. Grastoni 1497, Θ. Γαζή 1512, G. Badae 1553, R. Constantinus 1553), όντας μέσα στη γνωστική περιοχή της φιλολογίας έχουν κοινό στόχο την προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, η οποία αντιμετωπίζεται βεβαίως με διαφορετική οπτική από τους δύο πολιτισμούς (δυτικό, βυζαντινό – αν και τα ελληνικά λεξικά χρονολογικά ανήκουν πια στη νεοελληνική γραμματεία μέσα στην οποία τοποθετούνται από τον E. Legrand). Έτσι αυτά τα λεξικά μπορούν

να χρησιμοποιηθούν σαν μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνας, γιατί από τη μια μεριά παρουσιάζουν τα εννοιολογικά συστήματα (λέξεις, ορισμούς, έννοιες) της ελληνικής γραμματείας (βυζαντινής, νεοελληνικής), και από την άλλη μέσα από τις λατινικές τους αποδόσεις παρουσιάζουν τα αντίστοιχα δυτικά εννοιολογικά συστήματα μετασχηματισμένα, εξαιτίας ενός άλλου γνωστικού πλαισίου, εκείνου της δυτικής Αναγέννησης.

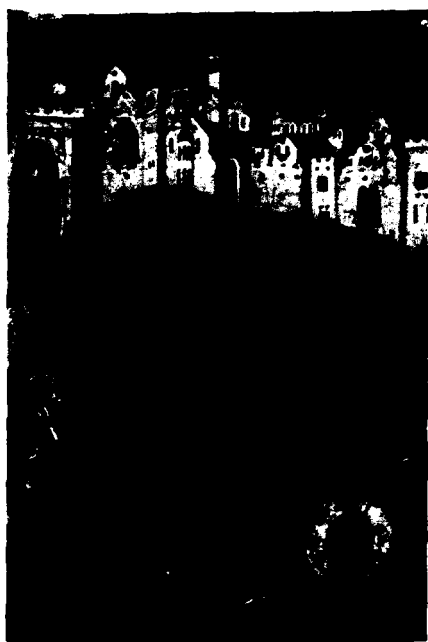
Το εννοιολογικό αισθητικό σύστημα (για να χρησιμοποιήσω σύγχρονη ορολογία), που συναντά κανείς σε αυτά τα λεξικά, συνίσταται από τις έννοιες της αρμονίας, του ρυθμού και της συμμετρίας. Θα παραθέσω μικρά αποσπάσματα από αυτές τις έννοιες όπως τις συναντά κανείς στο πιο «βυζαντινό» ελληνικό λεξικό, τη Σουίδα:⁴

α. «[...] ἁρμονία δέ ἐστι λόγος τῶν μυχθέντων ἢ σύνθεσις. Λέγεται δέ διχῶς κατὰ πρῶτον μὲν λόγος ἢ σύνθεσις τῶν σωμάτων, ὅταν οὕτω παρατεθῇ ὥς μὴ δύνασθαι ἄλλον ἐμβληθῆναι μεταξύ λίθων ἢ τῶν συγγενῶν βαρέων σωμάτων. Ἐκ δέ τούτων μεταφέρονται τὸ τῆς ἁρμονίας ὄνομα καὶ ἐπὶ τὸν λόγον τῶν μεμειγμένων οἷον ἐν τοῖς κεκραμένοις, καὶ ἐν τοῖς κατὰ μουσικὴν [...]».

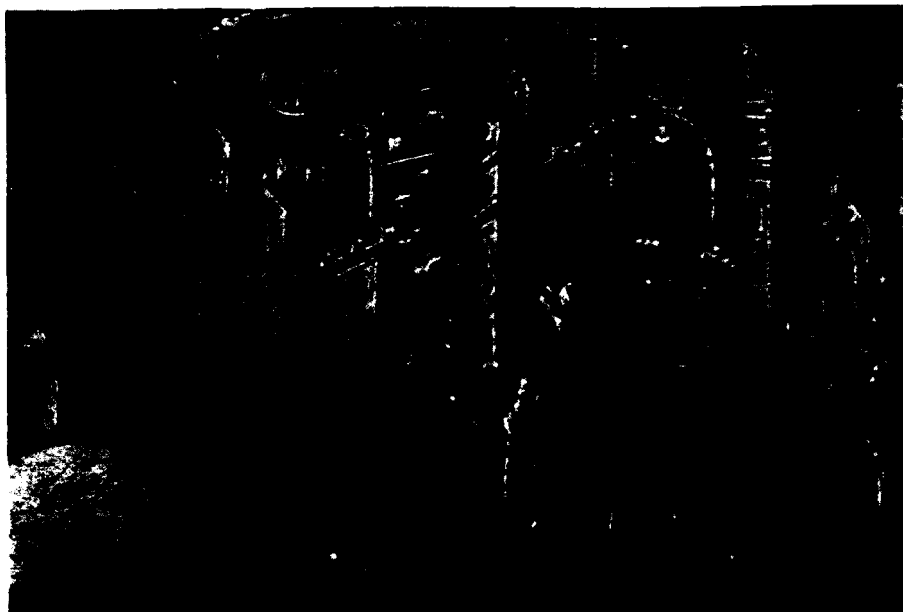
β. «[...] ῥυθμός τάξις ἑμμελος ἀκολούθου ἁρμονίας [...] διαφέρει ῥυθμός μέτρον, ὦν τὸν μὲν γενικώτερον εἶναι, τὸ δέ μέτρον ὑπέχειν εἶδος ῥυθμοῦ [...]».

γ. «[...] σύμμετρα τὰ τῶν αὐτῶν μέτρων μετρούμενα, [...] ἢ κατὰ τὸ πλῆθος, ἢ κατὰ τὸ μέγεθος, ἢ κατὰ ποιότητα [...]».

Είναι φανερό η επαγωγική εξάρτηση των εννοιών αρμονία, ρυθμός, σύμμετρα, έτσι που να αποτελούν ένα λογικά συνεπές εννοιολογικό σύστημα. Όμως ένα σύστημα όπου ο καθορισμός της έννοιας της συμμετρίας αποτελεί μια από τις δυνατότες εκδοχῆς έκφρασης της αρμονίας, γεγονός που δείχνει την ευρύτητα της αρχικής καθολικής έννοιας της αρμονίας. Έτσι αυτό το εννοιολογικό σύστημα που καθορίζει, στο επίπεδο του λόγου, αυτό που ονομάζουμε κλασικισμό, φαίνεται να είναι μια πολιτισμική επιλογή που προσδιορίζεται από το γνωστικό πλαίσιο του νεοπλατωνισμού τόσο στο Βυζάντιο όσο και στη Δύση. Πράγματι, οι ορισμοί αυτοί που καθορίζουν στο επίπεδο του λόγου τον κλασικισμό στη μουσική, την ποίηση, τη ρητορική κ.ά., έχουν: ο μὲν ορισμός της

στώνουμε ότι η αύξηση ή ελάττωση του αριθμού των μελών μέσα σε ένα σώμα καταστρέφει την ομορφιά. *Η ποσότητα της αναλογίας μήκους, πλάτους, ύψους*, και ως προς τη σύνθεση (η οποία είναι η ομορφιά που προέρχεται από καλή διευθέτηση των μερών), οφείλει να πραγματοποιείται

αρμονίας, το φιλοσοφικό του υπόβαθρο στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη, ενώ οι ορισμοί του ρυθμού και της συμμετρίας στην πλατωνική άποψη για την αρμονία όπως τη συναντάμε στον *Τίμαιο*.

Γνωρίζουμε ότι στο Βυζάντιο η αρμονία αποτελεί μια ξεχωριστή γνωστική ενότητα μέσα στην «τετρακτύδα», και σαν τέτοια την συναντάμε στις πραγματείες «περί αρμονίας» όπως αυτή του Παχυμέρη (θεωρητικό κείμενο που αποτελεί, σύμφωνα με τον Vincent,⁴ τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην αρχαιότητα και τη σύγχρονη εποχή). Όμως αυτό το εννοιολογικό σύστημα του κλασικισμού αναφέρεται αποκλειστικά στη μουσική, στην ποίηση, στο χορό, στη ρητορική, και όχι στην αρχιτεκτονική.

Στη Δύση οι λατινικές αποδόσεις των ελληνικών λεξικών περιέχουν την ίδια λογική όσον αφορά τους ορισμούς της αρμονίας και του ρυθμού, αλλά διαφέρουν ως προς τον ορισμό της συμμετρίας, την πιο πολυσυζητημένη έννοια της δυτικής Αναγέννησης, κυρίως σε ό,τι αφορά τον καθορισμό ενός αισθητικού λόγου για την αρχιτεκτονική. Παραθέτω τον ορισμό από το λεξικό του R. Constantinus (μετάφραση από τα λατινικά):

«[...] ο Vitruvius, όπως λέει (Lib. 3, cap. I), την έχει μετασχηματίσει με τέτοιο τρόπο ώστε τα πιο τέλεια έργα να έχουν τα διάφορα μέλη τους με ακριβή συμμετρία [...]. Ονομάζουμε λοιπόν συμμετρία τις σχέσεις των μελών ανάμεσά τους και τις σχέσεις στο σύνολο του σώματος. Διαπι-

με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει δυσμορφία από ξένα στοιχεία. Γι' αυτό υπάρχει ένα άλλο όνομα, πιο ευρύ, που ονομάζεται συμμετρησις, και ένα άλλο που είναι αναλογία συμμετρησις [...].»

Στον ορισμό αυτό είναι φανερό η υπέρβαση που γίνεται, καθώς μεταφέρεται η έννοια της αρμονίας μέσω της συμμετρίας (μια δυνατή εκδοχή της) στο χώρο. Βασικοί συντελεστές αυτής της μεταφοράς είναι το εγχειρίδιο του Βιτρούβιου (σαν βιβλίο-«υπόδειγμα»), το ανθρώπινο σώμα (σαν «υπόδειγμα» αρμονίας), και οι τρεις διαστάσεις του χώρου (μήκος, πλάτος, ύψος) που η *ποσότητα της αναλογίας* τους εξασφαλίζει την ομορφιά του χώρου. Γενικεύοντας, θα μπορούσα να πω ότι πρόκειται για μια μεταφορά της έννοιας της αρμονίας στην αρχιτεκτονική. Τα αναλυτικά βήματα μιας τέτοιας μεταφοράς μπορεί να τα παρακολουθήσει κανείς στον τρόπο καθορισμού της έννοιας του ωραίου στο πιο αντιπροσωπευτικό θεωρητικό κείμενο της αρχιτεκτονικής, το *De re aedificatoria* (Ρώμη 1452) του Alberti, μέσα από μια εκπληκτική επαγωγική λογική που λειτουργεί στο γνωστικό πλαίσιο μιας νέας για τη Δύση κοσμοθεώρησης, εκείνης του νεοπλατωνισμού.

Αυτή είναι η διαφορά και ο τρόπος της υπέρβασης που πραγματοποιεί ο δυτικός λόγος όσον αφορά την έκφραση του κλασικισμού στην αρχιτεκτονική της δυτικής Αναγέννησης σε σχέση με τον αντίστοιχο βυζαντινό. Αυτού του είδους την έννοια του κλασικισμού, όπου το εννοιολογικό

σύστημα της αρμονίας εκφράζεται με τη συμμετρία και μεταφέρεται και στην αρχιτεκτονική, το ονομάζω δυτική εκδοχή του κλασικισμού, θεωρώντας την σαν μια από τις δυνατές εκδοχές και του βυζαντινού λόγου για τον κλασικισμό, που όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Δεν θα αναφερθώ εδώ στα επιστημολογικά εμπόδια που δεν επέτρεψαν τον γενικό βυζαντινό λόγο για τον κλασικισμό (όπως τον συναντάμε στους ορισμούς των λεξικών και στις πραγματείες «περί αρμονίας» των Βυζαντινών), παρ' ότι και αυτός διέθετε το ίδιο φιλοσοφικό υπόβαθρο και τα τεχνικά μέσα της κατασκευής,⁵ να πραγματοποιήσει μια τέτοιου είδους επιστημολογική μετάβαση προς τον αρχιτεκτονικό λόγο. Εξάλλου η συμμετοχή του στη δημιουργία του δυτικού αρχιτεκτονικού λόγου ήταν ουσιαστική όχι μόνο μέσα από τη συμβολή του στο σχηματισμό του γενικού γνωστικού πλαισίου του δυτικού ουμανισμού (μεταφορά χειρογράφων, διδασκαλία της ελληνικής, έκδοση αρχαίων κειμένων), αλλά και εξειδικευμένα με τη βιβλιογραφική του συμβολή στο πιο σημαντικό κείμενο, στο *De re aedificatoria* του Alberti.⁶ Θα πω απλώς ότι εδώ παίζεται όχι μόνο το γνωστικό παιχνίδι του σχηματισμού μιας θεωρίας για τον κλασικισμό στην αρχιτεκτονική και γενικότερα της αρχιτεκτονικής, αλλά και η έλλειψη ενός θεωρητικού λόγου αποκλειστικά αφιερωμένου στην αρχιτεκτονική τόσο στη βυζαντινή όσο και στη νεοελληνική αρχιτεκτονική σκέψη.

Όμως θα πρέπει να προσθέσω ότι ο γενικός θεωρητικός λόγος του βυζαντινού κλασικισμού, παρ' όλες τις ελλείψεις του, θα αποτελέσει την καλύτερη προϋπόθεση για μια ιστορική γνωστική πορεία που θα οδηγήσει στον νεοελληνικό κλασικισμό.

Ύστερα απ' αυτά θα μπορούσα να πω ότι ο νεοελληνικός λόγος κληρονομεί από τον βυζαντινό όχι μόνο το γενικό εννοιολογικό σύστημα του κλασικισμού, αλλά και την έλλειψη ενός λόγου που αφορά αποκλειστικά την αρχιτεκτονική. Βέβαια, θα πρέπει να αναφέρω ότι η ύπαρξη ενός πρακτικού λόγου, όπως αυτός του αρχιτέκτονα Ιούλιου Ασκαλωνίτη,⁷ μπορεί και κρατά την ισορροπία από την έλλειψη ενός βυζαντινού θεωρητικού αρχιτεκτονικού λόγου στο επίπεδο της πρακτικής. Αλλά για την παράλληλη πορεία ενός λόγου πρακτικού μέσα στη νεοελληνική αρχιτεκτονική σκέψη δεν θα μιλήσω εδώ. Θα σημειώσω μόνο ότι η έλλειψη ενός θεωρητικού νεοελληνικού αρχιτεκτονικού λόγου δεν εξισορροπείται μόνο στο επίπεδο της πρακτικής από έναν παράλληλο πρακτικό λόγο, αλλά αναπληρώνεται (βεβαίως με τεράστια κενά και κυρίως με την έλλειψη ενός σχετικά πρωτότυπου λόγου) μέσα από μια γνωστική αρχή, αυτή της μετακένωσης γνώσης από τη Δύση. Μια με-

τακένωση που ξεκινάει από τον XVI αιώνα και που μέσα στο χρόνο θα σχηματίσει στη νεοελληνική αρχιτεκτονική σκέψη αυτό που ονόμασα δυτική εκδοχή του κλασικισμού, γεγονός που σε ένα πιο γενικό επίπεδο θα αποτελέσει την αιταρχή ενός θεωρητικού νεοελληνικού αρχιτεκτονικού λόγου μέσα στον ευρωπαϊκό. Αυτός ο λόγος πραγματοποιείται χωρίς συστηματικό τρόπο, με αναχρονισμούς και ασυνέχειες που αφήνουν κενά στο γνωστικό puzzle του κλασικισμού, αλλά και των μετασχηματισμών του έως τον νεοελληνικό νεοκλασικισμό. Τα επιφανόμενα μιας τέτοιας διαδικασίας φθάνουν ως τις μέρες μας, κυρίως σε ό,τι αφορά το σχηματισμό ενός σχετικά πρωτότυπου νεοελληνικού αρχιτεκτονικού λόγου (κυρίως με την έννοια της διατύπωσης μιας θεωρίας).

Ωστόσο η μετακένωση πραγματοποιείται σε ένα ευρύ γνωστικό πλαίσιο, που ευνοεί τον κλασικισμό και περιλαμβάνει τη γνώση, άμεση ή έμμεση, της αρχαιότητας. Μια αρχαιότητα, όμως, που η λογική της επιλογής της βρίσκεται μέσα στις ιστορικές διαδικασίες σχηματισμού της δυτικής σκέψης. Όμως για τους Έλληνες λόγιους το κριτήριο επιλογής μέσα σε αυτού του τύπου την αρχαιότητα καθορίζεται από μια ιδεολογικού περιεχομένου αρχή που μετατρέπεται σε γνωστική, καθώς αποτελεί κριτήριο για την επιλογή του είδους της γνώσης που μετακένωνεται από τη Δύση. Κι αυτή η αρχή είναι ο θαυμασμός τους για την αρχαιότητα που τη θεωρούν σαν τη μόνη δυνατότητα αναγέννησης του Έθνους από την οθωμανική κατοχή (παραφράζοντας τα λόγια του Ν. Σοφριανού, XVI αιώνας). Χώρος (αρχαιότητες) και γραπτός λόγος (αρχαία γραμμάτεια) υλοποιούν αυτή τη γνωστική αρχή, που αποτελεί βασικό κριτήριο επιλογής στη διαδικασία σχηματισμού της νεοελληνικής γνώσης. Μια επιλογή που το επιστημολογικό της επίπεδο έχει στόχο τη μίμηση, την αντιγραφή, τη συσσώρευση, σπάνια την επεξεργασία και το ξεπέρασμα, με αποτέλεσμα συχνά να καταλήγει σε μια γνώση στείρα, εθνοκεντρική, ικανή να περιφρονεί και να απωθεί τη σύγχρονη της δημιουργία, αυτό που σήμερα ονομάζεται ανάμεσα στα άλλα και παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

Το γενικότερο περιεχόμενο του γνωστικού πλαισίου που μια τέτοια μετακένωση γνώσης περιλαμβάνει είναι οι γνωστικές περιοχές της γεωγραφίας, της χαρτογραφίας, της φιλολογίας, της ζωγραφικής, της αρχιτεκτονικής, αλλά και των ταξιδιωτικών κειμένων και των επιστολών.

Έτσι στην περίοδο από τον XVI στον XVII αιώνα παρατηρείται από τη μια μεριά το κενό ελληνικών λεξικών που αντίστοιχά τους παρουσιάστηκαν την προηγούμενη περίοδο, και από την άλλη μια μετακένωση γνώσης που αφορά την αρ-

χαιότητα με τη μετάφραση από ανώνυμο (XVI αιώνας) του *Liber insularum Archipelagi* (1420;) του Buoltemondi, του πιο αντιπροσωπευτικού κειμένου της δυτικής ουμανιστικής αναγέννησης που εκφράζει την άμεση επαφή με τον ελληνικό χώρο και τις αρχαιότητές του, το κείμενο του Α.

Πικρού (XVI αιώνας) «Κατάστιχον τῶν ἑκατὸν τῆς Κρήτης πόλεων, ἃς ὁ τῶν ποιητῶν ἑξοχώτατος Ὅμηρος ἀπλῶ καὶ μόνῳ ἀριθμῷ παραδέδωκεν [...]», που είναι μεταφορά από αντίστοιχο κείμενο (1578;) ουμανιστή της Αναγέννησης, την κατασκευή του σχετικά πρωτότυπου χάρτη του Ν. Σοφριανού (1540) με βάση τη γεωγραφία του Πτολεμαίου, και με μια πινακίδα από ονομασίες πόλεων με το αρχαίο και το σύγχρονό τους όνομα. Επίσης στις βενετοκρατούμενες περιοχές παρουσιάζονται οι εφαρμογές σχεδίων από τις πραγματείες του S. Serlio (Βενετία 1537, 1540) και του A. Palladio (Βενετία 1570) και η χρήση για πρώτη φορά της προοπτικής στην κρητική ζωγραφική. Τέλος, μέσα στην *Επιτομή της Ιεροσολυμικής Ιστορίας* (1659-1660) ο Πατριάρχης Νεκτάριος εκφράζει τις πρώτες αισθητικές παρατηρήσεις για κτίριο (πρόκειται για το εσωτερικό του καθολικού της Μονής του Σινά) με βάση το εννοιολογικό σύστημα του κλασικισμού: «[...] Εἶναι δέ κι ἡ τέχνη κι σχήμασι κατὰ πολλὰ ὠραιότατος, διότι κατὰ ἀλήθειαν μηδένα πρᾶγμα δέν εὐρίσκεται μέσα εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου νὰ εἶναι ἀνάλογος κι ἀρμόδιος στολισμός τοιοῦτου ὠραιότητου καὶ περικαλλεστάτου ναοῦ κι καθ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὡς μέρος εὐρισκόμενον εἰς ὁλότητά του, τό ὅποιον ἂν λήψη δείχνει ἄσχημον τό ὅλον [...]».⁸

Όμως την περίοδο του ελληνικού Διαφωτισμού (από τον XVII αιώνα ως τις αρχές του XIX αιώνα) ενισχύεται ακόμη πε-

ρισσότερο η ιστορική παρουσία της αρχαιότητας. Επανεμφανίζονται τα λεξικά για την αρχαία ελληνική γραμματεία (τόωρα πια η μεταφορά είναι αντίστροφη από τη Δύση στη νεοελληνική γραμματεία), όπου παρουσιάζεται το εννοιολογικό σύστημα του δυτικού κλασικισμού (αρμο-

νία, ρυθμός, συμμετρία) με αναφορές εκτός των άλλων και στην αρχιτεκτονική. Σε ένα από αυτά του Γ. Κωνσταντίνου (Βενετία 1757) συναντάμε την πρώτη απλή αναφορά στην αρχιτεκτονική.

Στα κείμενα των γεωγράφων [Μελέτιου (*Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, Βενετία 1728), Πύρρου (*Γεωγραφία Μεθοδική*, Βενετία 1818), Φιλίππιδη-Κωνσταντά (*Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791), Κούμα (*Σύνοψις της Παλαιάς Γεωγραφίας*, Βιέννη 1813), Καπετανάκη (*Σχολαστική Γεωγραφία*, Βιέννη 1808) κ.ά.] συναντά κανείς τις πρώτες περιγραφές (μερικές φορές εκτεταμένες) αρχαίων χώρων και μνημείων. Παραθέτω από τη Γεωγραφία του Μελέτιου, την πιο συστηματική αυτής της περιόδου, ένα χαρακτηριστικό κομμάτι: «Ἀθῆναι, κοινῶς Ἀθήνα, [...], τό πάλαι ἐκλαμπροτάτη καί διάσημος, [...], ἔνδον (τῆς ἀκρόπολης) [...] ἦσαν ἐξαίρετα, ὁ Ναός τῆς Ἀθηνᾶς, μετονομασθεῖς ὕστερον Ναός τῆς Θεοτόκου, καί τελευταῖον ἀποκατασταθεῖς Ἱερὸν τῶν Τούρκων, ἤτοι Σμαγίδι ἔργον ἀξιοθαύμαστον, τό ὁποῖον τελευταῖον κατεδαφίσθη ὑπὸ πυροβόλου Κόνεως [...].⁹ Την ἰδια περίοδο μεταφράζεται (ὁπως και σε ὅλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες) το περίφημο ἔργο για την αρχαιότητα του abbé Jacques Barthélemy *Voyage du jeune Anacharchis en Grèce* (1788), το οποίο περιλαμβάνει και σχέδια του Barbié de Bocage ἀπὸ πλάνα ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων (Ἀθήνα, Πλαταιές κ.ά.) και κατόψεις κτιρίων (ἀρχαῖο θέατρο, σπίτια, τὸν Παρθενῶνα

κ.ά.). Ο Ρήγας ὄχι μόνο μεταφράζει και ἐκδίδει ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔργο, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ πολλά ἀπὸ τα σχέδιά του για τὴν κατασκευὴ τῆς περίφημης Χάρτας του (Βιέννη 1797), που δεν εἶναι παρὰ ἀπεικόνιση τῆς πρότασής του για τὸ Νέο Ἑλληνικὸ Κράτος. Ἐπίσης ὁ νεοκλασικιστὴς ἀρχιτέκτονας Πιτζαμάνο σχεδιάζει (ἀρχές τοῦ ΧΙΧ αἰῶνα) ἀρχαιοτῆτες και ἀνάμεσά τους τὸν Παρθενῶνα, ἐνῶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντῖος Α΄ που γράφει τὴν *Κωνσταντινάδα* (Βενετία 1820-1824) μεταφέρει μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου ἀναρωτιέται γιατί τὸ Βυζάντιο δεν δημιούργησε μνημεῖα ἀντάξια τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικισμοῦ διαπερνά κείμενα και καθορίζει ἐπιλογές (μετάφραση ἀρχαίων κειμένων) τοῦ Κοραΐ. Στὴ ζωγραφικὴ ὁ Δοξαράς στο *Περὶ Ζωγραφίας* (Βενετία 1720) μεταφράζει κείμενα τοῦ Alberti, Da Vinci, Pozzo. Ἐτοῖς δεν ἐγκαινιάζεται ἀπλῶς ὁ θεωρητικὸς λόγος για τὴ ζωγραφικὴ, ἀλλὰ εἰσάγεται ἡ προοπτικὴ και ὁ κλασικισμὸς που συνδέεται με αὐτήν. Λίγο ἀργότερα στο λεξικὸ τοῦ Κούμα (Βιέννη 1827) συναντᾶμε ὀρισμούς τοῦ τύπου: «ὀρθογραφία [...] εἰς τὸν Οὐτρουβ. 1.2, σχεδιάσις ὀρθοῦ οἰκοδομήματος ἐκ τῶν ἐμπροσθεν [...]», ἡ ἀκόμη «Σκιαγραφία ἢ λεγομένη ἀπὸ τούς Ἑὐρωπ. Perspectiva [...], δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τούς παλαιούς», ἐνῶ στο λεξικὸ Κιβωτός «Ἀρχιτεκτονέω-ω: σχεδιάζω σκιαγραφίας οἰκοδομῶν [...]» και «Ἀρχιτέκτων [...] ὁ σχεδιάζων τὸ εἶδος τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ παραλαβόντες οἱ τέκτονες κατ' ἐκεῖνο οἰκοδομοῦσι. Ὁ Τουρκ. (Κάλφας)». Στὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου συναντᾶμε τα πρῶτα σχέδια και κατασκευές νεοκλασικῶν κτιρίων στα Ἐπτάνησα, ἀπὸ ἀρχιτέκτονες που ἔχουν σπουδάσει στὴν Ἑυρώπη.

Ἀν ἡ μετακένωση γνώσης ἀπὸ τὸν δυτικὸ κλασικισμὸ (μεταφρασμένη γνώση, ἀλλὰ και ἐδικές σπουδές σε σχολές ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Δύσης) σχηματίζει ἕνα γνωστικὸ πλαίσιο που τὸ εὐνοοῦν οἱ ἰδεολογικές ἐπιλογές για τὴν ἀρχαιότητα, τότε ἡ δημιουργία ἐνός «Πανεπιστημίου» σαν τὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία (1824) ολοκληρώνει αὐτὴν τὴν πορεία τῆς δυτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ κλασικισμοῦ, με τὴν παρουσία μιᾶς πραγματείας ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένης στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, και συγχρόνως ἀνοίγει τὸ δρόμο τῆς θεωρητικοποίησης ἐνός νεοελληνικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λόγου. Πρόκειται για τὸ *Saggio d'Architettura civile* τοῦ Γ. Πιτζαμάνο (Κέρκυρα 1820), που γράφτηκε για να διδαχθεῖ στο τμήμα Καλῶν Τεχνῶν. Πρόκειται για ἕνα τυπικὸ κείμενο τοῦ ευρωπαϊκοῦ νεοκλασικισμοῦ, ἀποτελεσμα μιᾶς ἱστορικῆς πορείας που ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ κλασικισμὸ και μέσα ἀπὸ τὸ σχηματισμὸ αὐτοῦ που ονόμασα δυτικὴ ἐκδοχὴ του, παρ' ὅλα τα κε-

νά και τις ασυνέχειες, έφθασε να εκφραστεί σε μια πραγματεία για τον νεοκλασικισμό. Έτσι η αίσθηση του νεοκλασικισμού σαν ξένου προς τη νεοελληνική αρχιτεκτονική (λόγο και πρακτική) μόνο σε μια ιδεολογική αντιπαράθεση με την «παραδοσιακή» αρχιτεκτονική μπορεί να εξηγηθεί. Πράγματι αυτή η ιστορική πορεία από την εσωτερική της λογική (απόρριψη του Μεσαίωνα) θα απωθήσει την πορεία του βυζαντινού και νεοελληνικού λόγου και πρακτικής της οθωμανικής περιόδου.

Το νέο Κράτος (εξουσία και λόγιοι) θα επισημοποιήσει αυτή την επιλογή της κλασικιστικής σκέψης. Μόνο από τις αρχές του αιώνα μας και πέρα θα αναδυθεί ο απωθήμενος λόγος και η πρακτική της «παραδοσιακής» αρχιτεκτονικής (Ζάχος, Πικιώνης, Κωνσταντινίδης). χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η ανάδυσή του αυτή πραγματοποιείται –όπως συνήθως φαίνεται– έξω από τη σύγχρονη ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική σκέψη που ο κλασικισμός εγκαινίασε για τον νεοελληνικό αρχιτεκτονικό λόγο στο πλαίσιο μιας γενικότερης γνωστικής επικοινωνίας. Έτσι, η παρουσίαση τέτοιου τύπου αντιφάσεων το λιγότερο που μπορεί να κάνει είναι να φωτίζει –και επομένως να απελευθερώνει από αδικαιολόγητους φόβους ή αυταρέσκειες αυτάρκειας– τη «σκοτεινή» πλευρά εννοιών όπως: Δύση, Ανατολή, Ελληνικότητα, Κλασικισμός, Παράδοση, αλλά και των δυαδικών διπόλων τους, τόσο στο επίπεδο της έρευνας όσο και στο επίπεδο της καθημερινής αρχιτεκτονικής πρακτικής. ■

με: «Ἡρώνας Ἀλεξανδρείας περί αὐτοματοποιητικῆς [...] τοιάδε κατασκευάζονται ναοὶ ἢ βωμοὶ σύμμετροι [...]» (σελ. 168V).

6. A. V. Zoubov, «Leon Battista Alberti et les auteurs du Moyen Age», ό.π.
7. Στο «Επαρχικόν Βιβλίον» (X αιώνας) συναντάται ένα συνοπτικό θεωρητικό κείμενο

που βασίζεται στον Εμπειδοκλή και σε αυτό στηρίζεται η εσωτερική λογική ενός νομικού κειμένου που αφορά το χτισμένο περιβάλλον. Επίτιτλος αυτών των κειμένων είναι: «ἀπό τῶν τοῦ Ἀσκαλωνίτου Ἰουλιανοῦ ἀρχιτέκτονος ἐκ τῶν νόμων ἥτοι ἡθῶν τῶν ἐν Παλαισίνῃ».

8. Χφ. Par. grec. suppl. 265, σελ. 11R.
9. Μελετίου, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα* [...], Βενετία 1728, σελ. 350.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Philippos Oreopoulos, *Histoire de la pensée sur la ville et l'architecture en Grèce du XVe au XIX siècle*, Thèse de Doctorat de l'Université de Paris I –Sorbonne–, dirigée par S. Asdrachas, τόμ. I – II, Février 1990.
2. Σε αυτή την κατεύθυνση η πιο πρόσφατη εργασία που αφορά τον δυτικό κλασικισμό είναι: A. Tzonis, L. Lefavre, et D. Bilodeau, *Le classicisme en architecture, la poétique de l'ordre*, Dunond, Paris, 1985. Όσον αφορά τη χρήση αρμονικών χαράξεων στους βυζαντινούς ναούς: Ν. Μουτσόπουλος, «Μορφολογικές παρατηρήσεις και αρμονικές χαράξεις στους εγγεγραμμένους σταυροειδείς ναούς», *Annales d'Esthétique*, τόμ. II, Αθήνα 1963, σελ. 73-77.
3. Philippos Oreopoulos, *Histoire de la pensée sur la ville et l'architecture en Grèce du XVe au XIX siècle*, ό.π. σελ. 61, και A. V. Zoubov, «Leon Battista Alberti et les auteurs du Moyen Age», *Medieval and Renaissance studies*, τόμ. IV, 1958.
4. Γ. Παχυμέρης, «Περί αρμονικής», εκδ. A. Vincent, *Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque du Roi*, 16 (1847), σελ. 384.
5. Στο χφ. Par. gr. 2340 (XV αιώνα) διαβάζον-

